

Bezzeg a...

Papp Richárd: *Bezzeg a mi rabbink. Így nevet egy pesti zsinagóga.*
Budapest: Libri. 2015. 204 p.

Kérdezik a rabbit a zsinagógában:

– *Rabbi, most már biztos, hogy vége a kommunizmusnak. Mi lesz? Nem félsz attól, hogy mi vár ránk azután?*

– *Attól nem, csak attól, hogy mi lesz előtte.*

1. Kérdéstalány és válaszkétely találkozása a hagyományosan interaktív kapcsolatban... S hogy a válasz sejtelmes racionalitása és benne rejlő szakralitása mennyire árulkodó, miképpen kérdésfeltevés bizonytalansága és mindentudás kételye uralkodik benne egyidejűleg, meg hogy ennek megértéséhez a kívülállóság és bennfentesség mennyire elkerülhetetlen, talán nem szükséges magyarázgatni. Az élményközösségi impresszió, a közös tudás birtoklása és megszólaltatása nem „a zsidó viccnek”, hanem a zsidó humornak, világlátásnak, jelen- és jövőképnek egyaránt alapeleme. Papp Richárd új könyvének is.
2. Kohn és Grün mindenkori párban-léte, bóher és rabbi örök felvilágosult tudásviszonya, meg a gondolati- és szópárbaj konstans mivolta nemcsak szituatív, jellemzőket is leíró, feltételeket is rejtetten körvonalazó természetű, hanem alapvetően meghatározó kultikus eleme is a zsidó humornak. Próbatételek a narratív élcelődés, elbeszélő érzékenység és lingvisztikai cselezés közegeiben, melyeknek mindennapi életre, világképre, tudáshorizontra gyakorolt hatása is átláthatóvá válik mindenkor. Olvasatok, csúrcsavaros humor, mindig öniróniára és életvezetési kritikára fókuszált, jelképdús kettős beszéd... Ez ül véges-végig a *Bezzeg a mi rabbink* kötetben. (Mármint nem ez, hanem valódi viccek valódi humorral és valódi közösségi kapcsolatokból fakadóan!) A „rabulisztikus” érvelés illetően olvasói reflexió mottójában csupán illusztráció, melynek képzelt szituációjában megannyi „zsidós” humorelem megjelenik talán – de épp attól, hogy nem sűrített, csupán „csinált” poén, kissé kitekertten hamiskás lesz, mint a zsidó közösségi olvasatok sokasága esetében. Verzió, melyre válaszként nem a magyarázat, hanem újabb változata következhetne...
3. Nem értendő félre: Papp Richárd kötetében nem „zsidóviccek” gyűjteményéről van szó, hanem olvasatok olvasatairól, értelmezéskultúrák értelmezéséről, ahogyan azt egy kulturális antropológus – mint maga is a zsinagógai közösség tagja – értelmezni vállalja. Saját hangján a hívőközösség hangját tolmácsolja mintegy, ha úgy tetszik: „előénekel” szinte... Saját tónusában jobbára azt az önkritikus és eredeti kultúrakritikát gyakorolja, melyet a Bethlen téri *minjen* közösségből hoz, s további olvasatra kínál a remélhető olvasónak. Vagyis nem poénok és viccek válogatását vagy „okoskodó” tipológiáját, „humornéprajzát” adja, viszont kulturális antropológiai jelentésuniverzumát annál inkább. Ahogyan a közösség beszél, ahogyan önmagát „adja”, „megépíti” és élteti, ahogy mindezt az átbeszélési szertartást élvezi és gyarapítja maga is, telítve élcekkel, önkritikával, belátásokkal, megbocsátásokkal, iróniával, világképi cselekkel és narratívák narratíváival. Pótolhatatlan, ahogyan ezt Papp Richárd csinálja, mert hisz Rajta kívül senki sem jár arra, aki nemcsak följegyez, gyűjt, szelektál, kérdéskörökbe szálaz szét, tematikus válogatásokba rendezi a tipizálható vicceket, hanem belelát és rálát egyszerre, elbeszélő módot talál egy folytonos elbeszélés változatainak „kibeszéléséhez”, mely nem „árulás” vagy tanúságtétel, de mindkettő egyszerre, méghozzá a Közösség hozzájárulásával, büszkeségével és szeretetével körülvéve, megerősítve. Kultúra. Kultúra ÉS közösség. Máság a máságban, azonosság az eltérésekben. Pont mint az antropológia sok egyéb kutatási terepén...
4. A kutatási titkok megtartásának feladata sok esetben a kutató kapacitásának mintegy próbája: meddig és miként tud saját választott terepén dolgozni, mennyire vonódik be a figyelmé fókuszába került közösség intim rendjébe, s mennyire képes azt is öntesztelő módon kontrollálni,

hogy bekerülése-befogadása nem kevesebb, mint fejlődési eredmény. Itt, Papp Richárd új könyvében is hasonlóképpen a titokfejtés szertartásába, folyamatos rítusába kerülünk bele: történnek mindennapos és ünnepélyes rítusok, megformálódik ezek értelmezéséről megannyi élmény és élc, hagyománytartó és -megújító, átélő és újrateremtő gesztus, melyekben a másá-guk átélésével együtt élő szereplők megteremtik a titkot, „önjáró lényekként” alakítva-formálva a léthelyzetükre mindig reflexíven, bevontan, érdekelten és nyitottan reagáló nézőpontot. Ez a „kívülálló belülállás” a titok lényegéhez tartozik. Ahogyan Raj Tamás a *100+1 jiddis szó* című kötetében (Raj 2006) összegzi (s Papp Richárd is illőképpen idézi): „A zsinagógához elválaszt-hatatlanul hozzátartozik a humor. Nélküle talán meg sem lehetne érteni ezt a vallást, ezt a kö-zösséget. Főképp elviselni volna nehéz, akárcsak az életet” (Papp 179. oldal). Az „önironia kont-rollja”, ahogyan „befelé” is működik, s „a humor ebben a bonyolult történelmi-szociológiai-kul-turális mátrixban, az önironikus kontrollal járul hozzá a közösségi ethosz és identitás rugal-mas, adaptív és (ezzel egy időben) konzekvens fenntartásához” (írja Papp a 178. oldalon). Mindez olyanképpen hat, mintha „mindennek kulturális hátterét a transznacionális zsidó kul-túra” biztosítaná. De „a multikulturális zsidó világ, amelyben több – gyakran egymással éles vitát folytató – világnézet, identitás, vallási-szellemi vagy akár politikai irányzat van egyszerre jelen, a magyarországi zsidóság társadalmi-kulturális életét is sokszínűvé teszi” (folytatja ugyanott). Ezt a közösségi identitást is kifejező, vicc és poén, ironia és keserédes humor, több(es)jelentésű nyelvi leleményesség közegében generálódó „fejlődési eredmény” Papp Ri-chárd szerint „sem fordul bántóan a saját közösség felé, ahogyan mások kritikája, vagy Isten és a vallási tradíció bírálata sem válik a zsidó humor részévé”, derűs álláspont marad inkább. Rá-látás a saját kultúrára, átélés az értelmezés folytonos játszámja révén, s kölcsönvéve a másik, a befogadó vagy kirekesztő kultúra aspektusát, kritikai viszonyát, indulatait akár. „Az adaptációs folyamatok és helyzetek (időnként abszurd) szituációin való nevetés pedig hozzájárul a kisebb-ségi stratégiák folyamatos teszteléséhez. A közösségi határok, 'közelségek' és 'távolságok' elem-zése a humor eszközeivel segít a *córesz* elviselésében, és a derű, a *szimhe* megőrzésében” (178–179. old.).

5. Ez a *córesz* állapot, a mindennapi élet körülményeinek nehézkessége viszont nemcsak gene-rálja a zsidó humort, hanem kondicionálja, körülményeit adja, jelentésterét korlátozza, moz-gatja és széttagolja is. Hullámzásaira és performatív elemeire külső feltételek és belső energiák egyképpen hatnak rá, részecskéiből viszont hullámzásképpen állnak össze hatások, visszahatá-sok, kölcsönhatások, önképek és kultúrainfúziók is. Reflektív, a szó interakciós értelmében, vá-laszadó, válaszkereső, kihívásokban módosuló tartalmát nézve is. Ugyanazzal veszít is, nyer is, mintegy „önkreatívan” érvényesül. Ahol fájdalmasan őszinte, ott is takarékosan nagyvonalú, s ahol kritikusan lát, még ott is a megjelenítés/megjelenés hogyanja válik fő kérdésévé, s mindez a kölcsönhatások közegében is válhat a megengedés, a feloldás-feloldódás, az „elengedés” esz-közévé... – vagyis tudássá és teremtéssé is.

6. Papp Richárd részletesen taglalja mindazon életvilágbeli kérdésköröket, melyek a zsinagógai viccek tartalmi, meg az élethelyzeti, „tematikus” klasszifikálhatósági lehetőségekben mutat-kozó üzenetek körében érvényesülnek (mondjuk például a vicc, tréfa, ugratás, ironia, humor, nyelvi cselek, szimbólum-kiforgatás, játék, talányoskodás, „jobban tudás”, hochmetzolás, nagy-zolás, sztereotípiák, önkritika, kreatív torzítás szituatív megvalósulásai). Persze nem „vicckataló-gust” szerkeszt, de ez a megszemélyesített „részecske-viselkedés” az együttmozgások, az együtt-viselkedés közös és ősi tudásából fakadó vonásként válnak láthatóvá még a „tipológiában” is. Az értelemmel telített (mintegy archaikus, vagy konstans módon modern) tudáshagyomány a fölhalmozódott és továbböröklődő bölcsességek hangján szólal meg a kötetben földézett viccek java többségében. S amit ehhez a „közösségi folklórhoz” a helyzetelemzések és jelentés-fejtések útján hozzátesz, az világossá válni engedi, hogy nem „oksági összefüggések” jelentéssel telített kauzalitásáról van csupán szó, hanem a furcsa egybeesések „nem logikus” rendszere is határo-zott karaktert nyer a helyzetfüggőségből fakadóan. A klasszika-filológia területén ez hasonló ahhoz, amit Hermész Triszmegisztoz szentenciájaként, s abból fakadó állapotleírásnak felel-tetnek meg,¹ hogy a „fenti és a lenti”, a külső és a belső szimbolikus feltöltöttsége hasonlóvá válhat, ha a jelentések egységben értelmezése a megismerés eszköze. Vagy legalább a szituatív kommunikációé.

7. A Papp Richárd által fölidézett élethelyzetekben és humorforrásokban a jelentéstani egybeesés a pszichés beállítódást és a közösségi kommunikációt, tágabban értve az univerzális üzenetek közötti kapcsolatkeresés bölcsességét teszi kimutathatóvá. Ebben a kollektív tudatban jelen van a mindenkori pszichés egyidejűség, a szinkronicitás és a véltetlen szerepe is, de mindenkor függ maga a helyzet a (javarészt már ismert vagy valamely változatban már ismerni vélt) viccek elmondásmódjától, előadásától, rögtönzött változataitól is. („Legrosszabb” esetben a legdurvább kritikai értékelésnek, a még ekképpen is viccebe illő megértésnek tónusában, mely Papp Richárd összefoglaló fejezetét ebben a címben tartalmazta: „Hogy lehet egy viccet ilyen rosszul elmesélni?!”, p. 173–187.).
8. Kreácsolás, kollektív brikolázs a viccelődés, improvizációkkal és a Lévi-Strauss-féle értelemben vett összekomponálódási eljárásmodban. Ez a lényege, s ez kreatív teljesülésének folyamata is. A mesélés maga ugyancsak szituatív alkotás, közös performance, interaktív együttes élmény, teremtő játék és érzelmi-metaforikus kommunikáció alkotja (meg és újjá), párhuzamai és verziói az értelmező közösség nyelvén szólalnak meg. A mindenkori „Bezzeg...!” az előrelátó megérzés jele, mikoron visszaigazolódik a közösségtől, s ekkor fokozott érvényesség keletkezik, vagyis visszahat a gyülekezet önképére, az identitás egészére, sőt újabb vicceire is.
9. A viccmesélés módja tehát éppúgy versengő jelenlét tárgya, azaz hitelesség, érvényesség, kreatív és szituatív állapot függvénye is. Az „előadás” visszafogottsága, pontossága, kiegészítő magyarázat nélkül is megálló egyértelműsége és a poén lakonikus teljessége a legkülönfélébb tárgyakban leli meg táptalaját. A férfiközösség zsinagógai rendből fakadó összetartozása persze „tematizálja” is a tartalmakat: életmód, család és párkapcsolat, szexualitás, közösségi konfliktusok, pénz-vagyon-gyarapodás-kapzsiság, zsinagógai szertartások, rabbi és a bóherék viszonya, kivagyiságok, gazdagság és córesz, előítéletesség és kitettség, zsidó közösségek közötti versengés, más egyházakhoz és hitvilágokhoz való viszony, zsidóság és társadalmi beilleszkedésnek problematikusága, rabbinikus előírások és azok megszegése, eltúlzott hit vagy hitbuzgóság, vallási törvények megszegése stb. Mindezek kiadós gyűjteménye jelen van magában a kötetben, illusztratív mintaképpen vagy elemzésre méltó példaként.
10. Ugyanakkor – s azt magam sem egykönnyen dönteném el, hogy ez hiányossága vagy zánere a könyvnek – nem szimplán viccek válogatása, hanem maga a viccmesélés mint kulturális performance kap főfényt, s csupán háttérben sűrűn derengve marad maga a primer humor. Ahogyan minap egy rádiós beszélgetésben Dész Mihály nyilatkozta (nem utolsósorban Papp Richárd e kötetének könyvbemutatóján jeleskedő beszélgetőpartner, ki szintén érdemleges zsidó viccgyűjtemény összeállítója...!), hogy a klasszikus komédia, a római színpad a röhögést, kigúnyolást, megréfalást részesítette előnyben, a humor kipellengérező, belső feszültséget „szelepként” kioldó jellege a köznapi kommunikáció jelenkorából már javarészt kiveszni látszik, s amiatt is fontossá válik a zsidó humor kitartó életbenmaradása... Sőt, tenném hozzá: a viccmesélők életbenmaradása is. Papp Richárd hangsúlyozza itt: a Holokausztról és a kapcsolódó történeti időszakból sem él (tovább) a viccmesélés, viccfaragás, mely csak a hazai sztálinizmus mentális örökségében termeli ki a maga kevéske termékét („És hol van a Kohn...? – közéleti kérdés azután, hogy a politikai córesz korszak kellős közepén Kohn fölállt a pártgyűlésen, jóváhagyva az eredményes politikai célkitűzések elismerését, de hiányolva a boltok ellátásának „eredményeit”, p. 89–133.).
11. Egyszóval Papp Richárd nem zsidóviccek gyűjteményét kínálja, hanem a zsidó humor természetrajzához járul hozzá kultúrakutató és értelmező-közösséget bemutató munkájában. A *Bezzeg a mi rabbink* „Így nevet egy pesti zsinagóga” alcímmel jelent meg, s tartalma a zsidó vicc(elődés) megannyi izgalmas példájával, tipológiájával, tónusaival egészül ki. De míg az előző kötet (Papp 2009) az „élő humor” közösségében nyújt eligazítást, a „Bezzeg”-kötet a vicc(elődés természete) felé kalauzol inkább. Az előbbi kötetben a zsidó tradícióval és identitásokkal kapcsolatos kommunikációs példatárt kapunk, a Bezzeg-kötet narratívái révén más-más (történeti, identitás-válságra jellemző, holokauszt-referáló, szocializmus-kori, majd jelen idejű,

s ha úgy tetszik „rabulisztikus”) megközelítések felé terelgeti belátó olvasóit. Ami itt az alapkülönbség lehet vicc és humor között, az csak részben a szituatív jelleg és közvetített „üzenet”. Sokkal inkább a létfeltételekre választ adó, a problémákat „elengedni”, eltávolítani tudó viselkedés-tudás. Olyasfajta konstruktum, konstruálni-képesség, avagy a humorral társuló önironia, tréfa és okoskodás, megviccelés és megérintés többlete a viccmesélésben, mely mintegy üvegfalat épít a társadalmi tréfákozáshoz (avagy a „zsidóviccekhez”) képest. Nem valamiféle nyelvészeti antropológiai, s nem tisztán történeti az a bölcsesség, mely a zsinagógai gyűjtésben összeáll, hanem érzelmi közösségben és sokrétű kommunikációs milióban a jelenségek visszaszűrést és magyarázást képes gondolkodási technológia inkább. Ezért is indokolt, hogy a Szerző bár strukturáltan kezeli, de nem merevíti tipológiába a közléstípusokat – nemcsak mert előadásmódjuk nem „mesekatalógusba”, hanem mert közös improvizációba illik, ugyanakkor rendszerint individuális párbeszéd és reflexív hatások tükré is.

12.

Papp Richárd *Miért kell Kohn bácsinak négy hűtőszekrény?* c. kötetéről (Papp 2009) egykor még azt írtam: a sztereotipikus és önreflexív képtelenségek egészen pompázatos válogatása, valamint még impozánsabb, mélyebb és intuitív alapon kontextualizált témakörei világának fel Papp Richárd munkájából. A szerző több mint egy évtizede részese a Bethlen téri zsinagógai közösség mindennapjainak, imák, rituálék, beszéd- és értelmezésmódok sűrű világának, amelyben a hit, a kultúra átélése, a létmódok szabályozottsága nemcsak mintegy „hardvere” az értékrendeknek, hanem értelmet, tartalmat és interpretációs lehetőséget is adó életvilága. Ez életmód és életminőség önkreatív és önreflexív szintjein jelenik meg a humor, az ironia, önironia és világkép, mint a környező világgal való szimbiózis régtől fogva legalapvetőbb szintje, amely a hagyomány mintáiba, az önreprezentáció és identitás-kifejezés szintéziseibe épül. A futó ismertetés épp a lényegét nem lenne hivatott közvetíteni, hisz az épp az „elmék szoftverének” alkalmazási minőségeiről szólna, s ezen belül is annyi változatról, ahány interpretáció csak lehetséges, de még ezenfelül plussz egyről, a szerzőéről, aki nemcsak résztvevő megfigyelő, érzékeny befogadó, kritikus válaszadó, elfogult kérdező, de ráadásul tudományos receptor is, avagy membrán, melyet a humor, ironia, „cinika”, önkritika és tohuvaobhu befolyásol. Röviden, Raj Tamás szavaival, melyet a *100+1 jiddis szó* kötetből idéz Papp Richárd: „A zsidó vicc ... amit egy nem zsidó sohasem fog megérteni, egy zsidó pedig meg sem hallgat, mert már régen ismeri és sokkal jobban tudja elmesélni” (Raj 2006) – éppen azt a képletes képtelenséget teszi saját mércéjévé: hogyan tudja mindezt úgy elbeszélni, hogy abban jelen legyen a vicc maga, az értelmezések széles tartománya, az elmesélhetetlen üzenetek lényege, az érzékenységek félsze, a sértődések sansza, a tudományos túlokoskodás elkerülése, s mindezekkel egyidőben az a roppant mély kulturális vonulat, melyet a közfelfogás csak „zsidóviccek” vagy „zsidó humor” néven kategorizál. Papp Richárd – akitől legalább ilyen mélységben a nemzeti és lokális kultúraköziség következetes felmutatását szoktuk meg, mint ahogyan a vallások különböző típusainak mélyrétegeibe bevilágító olvasatok felmutatását is –, most e kötettel épp arra mutat rá, milyen módon lehet önreflexíven együtt élni saját lehetetlenségeink világával, mások kritikáival, kölcsönösségeink határtalan verzióival, belátásaink kultúraközi eseteivel. A kötet gloszáriuma és bibliográfiája további horizontokat nyit e kérdéskörök tanulmányozójának, de nem feledhető, hogy maga a szöveg hosszú fejezetek tucatjain át teli-s-teli van viccekkel, humorral, létkérdésekből és ravasz válaszokból épített szó-kreácsolással, „röhögtető” poénokból konstruált világok arcaival.

13.

Nos, ehhez képest e második, a Bezzeg-kötet nemcsak túllép az előző könyv értelmezési tartományán, de meghaladja azt a komplexitások feltárásával. Legyen szó az identitás, a hitközösség, a világképek, a szakralitás, a beszélőközösségi és élményközösségi együttlét megannyi fontos dimenziójáról, valamiképp kevesebbszer szerepel a „humor” szó, többször a vicc, s talán az ugratás, a nyelvi cselek világnézeti beöltöztetése, s legerőteljesebben a kutatói feladat tudatosítása: a résztvevő megfigyelés, a reflexív gyűjtés, a belátó és értelmezőközösségi attitűd, vagyis Papp Richárd önnön tudományos énjének (közösségi) vállalása. Misszió, ha úgy tetszik, s nem a „térítő” értelmében, hanem a belátást segítő, érteni és értelmezni engedő, eltérő felfogásmódokat sem kizáró tolmácsolás szerint („Add tovább fiadnak...!”). Összegző zárszavában is közli: nem „a” megfelelőt, az „egyedül” vagy kizárólagosan érvényeset találja itt, hanem a változó közösség változó, adaptív stratégiáinak változékonyságára is érzékeny variációt mindarról, amit a

közösség maga (a viccek és előadásmódjuk formálta szcénában) lehetővé tesznek (175–187. old.). Egyfajta dramaturg szerepkör ez, avagy színházrendezői attitűd, az „intuitív antropológia” folytatása, amely – az intuitív filozófia és pszichológia mintájára – a tudat érzelmi tartalmait pásztázza a felfogható valóság különbözőségeinek segítségével. Ez jóféle, „tudományos góg” nélküli eljárás, s nemcsak érzelmi, hanem „értelmi érzékelés” is, a tudat belátásairól, a mindennapi humorról és annak változatairól, egyben a realitásban való eligazodás is a világ adott körülményei között, kellő önkritikával, önreflexióval a jelenségek iránt, és elbeszélhetőségük fontosságának bizonyításával.

14.

Jó, hogy lett második kötet – az értelmezőközösség már az első után is érzékelte, hogy a „gyűjtő” nem „levadászni”, kihasználni akarja, hanem mintegy felbecsülni a hívőközösségi örökség tartalmait, átalakulásban is állandósult értékeit. A társas tudás persze a „kontrollált ismeretanyag” nélkül is termeli, naponta újrakonstruálja megnyilvánulásait, ezért maga a kutatás is megerősítést kap nem csupán a zsinagógai közösség által, hanem a kötet általi reflexiók segítségével is. Ritkán jut a „visszatérő” szerepe az antropológus kutatónak, kivéve ha társadalmi terepe egyúttal a maga szerves közössége is. Papp Richárd ezt érdemben és érdemlegetesen használta ki – bezzeg a mi rabbink majd el is ismeri ezt valamikor...

JEGYZETEK

1 „...ami lent van, az megfelel annak, ami fent van, és ami fent van, az megfelel annak, ami lent van, hogy az egyetlen várászatának műveletét végrehajtsd”. Tabula Smaragdina, a műveletek azon receptje, mely szerint az ember a világot és önmagát visszahelyezheti a valódi, eredeti állapotába.

Internetcím: <http://www.egesfoldkozott.com/wp-content/uploads/2012/11/hermesztriszmegisztosz.pdf>

IRODALOM

PAPP RICHÁRD

2009 Miért kell Kohn bácsinak négy hűtőszekrény? Élő humor egy budapesti zsidó hitközségben. Budapest: Nyitott Könyvműhely.

RAJ TAMÁS

2006 100+1 jiddis szó. Budapest: Makkabi Kiadó.